

PRISPEVEK K ZGODOVINI ŠPEHARSKE DOLINE

IVAN SIMONIČ

V okvir Špeharske doline se štejejo samo štiri naselja: Špeharji, Breg, Hrib in Selce. Uradno sta samostojni vasi le Špeharji in Breg pri Sinjem vrhu, v katerega so vključeni zaselki Breg, Hrib in Selce. Razporeditev in lega teh zaselkov predstavlja glede na Špeharje nekaj edinstvenega in nenormalnega. Saj obkroža vas Breg pri Sinjem vrhu s svojimi sestavnimi deli Špeharje od treh strani, in sicer na jugozahodni strani z Bregom v kolpskem kanjonu, na precej vzpeti zahodni strani s Hribom in na severovzhodni strani s Selcem na robu doline. Do takšnega stanja je prišlo z izvedbo nove numeracije hiš v letu 1953, ko so z odstranitvijo starih hišnih števil všteli v skupno vse tri omenjene zaselke, ki so dotlej že od svojega nastanka dalje spadali k Špeharjem kot njihovi osrednji vasi. Po vzpostavitvi dveh vasi z novim oštevilčenjem hiš je bila uradno odstranjena tabla ob cesti tik nad Špeharji z napisom Hrib in namesto nje postavljena nova sedanja obcestna tabla z napisom Breg¹, s čimer se Hribljani, ki živijo v največjem od teh treh zaselkov, niso nič kaj radi sprijaznili. Ker je vas Breg pri Sinjem vrhu preveč razmetana tvorba, ki se ne ozira na geografsko raznoličnost, bi bilo umestno, da bi vsi trije sestavni deli Brega postali samostojne vasi s svojim lastnim imenom. Saj se v isti črnomaljski občini na primer Miklarji celo z eno samo hišo uradno štejejo kot samostojna vas.

O prihodu in naselitvi ljudi v Špeharski dolini ni podatkov. Dolino so vsekakor že poznali Iliri, ki so si v starejši železni ali halstatski dobi zgradili na razgledni Graščini (561 m) nad Gorico gradišče² in se naselili tudi niže pri Sinjem vrhu. V dolino so prihajali kot lovci, v Kolpi pa so ribarili in se po njej vozili s čolni navzdol proti Ziljam in navzgor proti Poljanski dolini ter po potrebi in možnosti še naprej v Kostel, kjer je bilo halstatsko gradišče in več keltskih naselbin. K halstatskemu gradišču in ilirskim naseljem v Poljanah je domnevno držala gozdna pot čez Špeharsko dolino. Prometna zveza po kopnem se je tod izboljšala in okrepila v rimski dobi, ko se je število naselij povečalo tako v Poljanah kot okrog Vinice, kjer so si Rimljani zgradili 90 m dolgo in enako široko trdnjavo³.

Slovenci so prišli v okoljsko področje s hrvaške strani in so se v Špeharjih ustalili že ob formiranju svojih prvih naselij v Obkolpju. Ker o tem ni listinskih podatkov, da-

je oporo za takšno presojo poljanski urbar, ki je bil spisan 23. decembra 1573 v Ribnici in potrjen s pečati 25. maja 1576 v Gradcu⁴. Po tem urbarju je bilo namreč v Špeharjih 9 celih kmetij, enako kot v Damlju in Sinjem vrhu, ki se je pozneje znatno povečal. Špeharji so spadali takrat med večja naselja, saj so v vsem poljanskem gospostvu imeli po eno kmetijo več le Predgrad, Sodevci in Spodnji Log, Stari trg pa je imel poseben pomen s svojo trgovino.

Ob formiranju fevdalnih gospostev je Obkolpje od Bilpe do Damlja prišlo v poljansko gospodarstvo, ki je zajelo vso Poljansko goro ter preko Tanče gore in dela Doblíč zaseglo tudi Jelševnik ter njegova poznejša zaselka Jergle in Sneči vrh. Po zgraditvi zelo utrjenega gradu Poljane, ki je že obstajal v 13. stol., je poljansko gospostvo poskrbelo za primerno vozno pot iz Poljan preko položnega in vrtačastega gozdnatega pobočja ter Špeharske doline na Sinji vrh, kjer so morali zgraditi tlačani gospostva vinski hram in vanj oddajati desetinsko vino vse do leta 1848, ko je bil z revolucijo fevdalni red odpravljen. Pot tod skozi s prehodom čez Kolpo z brodom pod Vinico je postala precej prometna z razvojem kmečke trgovine, po zgraditvi trdnjave Karlovac leta 1579 pa so jo zelo uporabljali Kočevarji, ki so morali sodelovati pri obrambi hrvatske Vojne krajine ter opravljati ročno in vprežno tlako s konji v Karlovcu do leta 1616⁵.

Iz Poljan je posegla čez Špeharsko dolino in Sinji vrh do Damlja tudi dušnopastirska služba, ki je bila urejena tu prej kot drugod v Beli krajini. V Starem trgu je bila ustanovljena župnija že leta 1221. Iz te poljanske župnije se je odtegnil Sinji vrh s Špeharsko dolino in Damljam leta 1658 kot vikariat, ki se je osamosvojil kot župnija šele leta 1863⁶.

V 15. in 16. stol. so bili Špeharji izpostavljeni turškim napadom, ki so prihajali navadno od viniške strani. Na razgledni Straži (Čardaku) nad Daljnimi njivami je z uvedbo ognjenega telefona vaška straža s Sinjega vrha skrbela za sprožitev treh strelcov iz topičev in za zažig pripravljene grmade, brž ko se je pojavil kres na Žežlju (334 m) nad Vinico. Špeharcem je dajal zavetje bližnji gozd, bržkone pa se je kdo zatekel v jamo Kobiljačo, podobno, kot so se zatekli Damljci v težko dostopno jamo Lapičgrad v steni nad Kolpo.

V poljanskem urbarju med naselji poljanskega gospodstva niso navedene Daljnje njive, medtem ko je že obstajala sedaj manjša Draga s štirimi celimi kmetijami in še manjša Gorica z dvema kmetijama. Vas je morala biti ustanovljena proti koncu 16. ali pa vsaj v prvi polovici 17. stoletja. Zgradili so jo načrtno v lepi legi na obeh straneh ceste. Leta 1668 si je vas zgradila majhno cerkev sv. Marka, kot priča letnica na pročelju zvonika na preslico. Cerkev sv. Trojice z zvonikom na preslico in odprto lopo pod njim na pokopališču v Špeharjih je bila zgrajena sredi 17. stol in je bila sprva posvečena sv. Roku. Daljnje njive so dobile svoje ime po 2 km oddaljenih njivah od Sinjega vrha⁷. V krajevnih repertorijih, v katastrskih mapah in v starih krajevnih abecednih imenikih so to vas beležili kot Sabetich po imenu osamelca, ki se dviga tik vhodno od nje.

Špeharji se v urbarju imenujejo s skrivnostnim imenom Nesouitz, ki so ga pozneje v krajevnih imenikih, repertorijih, protokolih, mapah itd. spreminjali v Nešovas, Nešovac, Mešovas, Neža vas in Kneža vas, dokler ni končno zmagal in se ustalil krajevni naziv Špeharji. V nemškoslovenskem Imeniku krajev vojvodine Kranjske, vsebujočem ljudsko štetje z dne 31. decembra 1869, ki je izšel v Ljubljani 1874, je ta vas zabeležena kot Špeharija. Z opustitvijo spreminjanja prvotnega imena te vasi so se oprijeli novega naziva Špeharji po priimkih Špehar, ki so se tu kot avtohotni ohranili do danes. Leta 1573 so bivali v tej vasi dva Broza Špeharja, dva Klementa Špeharja, Jakob Špehar in Tomaž Špehar — dva od teh priimkov sta zapisana z nemško pisavo Spehar in štirje Spechar — od drugih kmetov pa Jarni Mukavec ter Juri in Antoni Lavrencer. Enako kot Špeharji so pozneje prevzeli po svojih prvotnih priimkih svoje sedanje krajevno ime Kralji v Poljanah, katerih naselje se je dolgo dobo imenovalo Vartač po zapisu v poljanskem urbarju. Ali je leta 1573 že obstajal kateri od zaselkov, ki so zdaj združeni v vas Breg pri Sinjem vrhu, ni v urbarju zabeleženo, prejkone pa je že mlel mlin v Bregu, ker ima urbar naštetih 10 mlinov ob Kolpi brez navedbe, katerim vasem so pripadali.

Špeharski kmetje so morali dajati poljanskemu gospodstvu davek v naturalijah in denarju. Vsak kmet je bil dolžan oddati letno graščaku en ška (mernik) pšenice, 3 škase ovsa, 2 kokoši in 20 krajcarjev, en kmet, ki je posedoval dve kmetiji, pa od naštetega dvakrat toliko. Oves so po novem urbarskem predpisu merili v škafu naraz, poprej pa so ga morali nameriti zvrhano s kupčkom. Vrh

tega so morali dajati vsako leto desetino pridelanega žita v snopih in desetino mladičev, in sicer kozličev ali jagenjčkov. Tistim kmetom, ki niso vsako leto dosegli prireje 10 mladičev, so ugotovljeno število vsako leto seštel in mladiče odvzeli v letu, ko je seštevček dosegel 10 glav. Dve tretjini žitne desetine in mladičev sta pripadli poljanskemu graščaku, ena tretjina pa je šla župniku v Starem trgu. V primerih, ko bi kmet gojil čebele v več kot desetih panjih, bi se mu letno odvzel vsak deseti panj čebel. Špeharci niso plačevali nobenih dajatev v vinu, medtem ko so morali vsi podložniki s Sinjega vrha, Drage in Gorice dajati gospodstvu vino, če so imeli vinograd ali ne. Špeharski podložniki so morali opravljati redno tlako dva dneva v letu. En dan so morali poljanskemu graščaku žeti in en dan grabiti seno. V teh primerih so bili opoldan postreženi s kosilom, zvečer pa je vsak dobil hlebček kruha. Na izredno tlako so morali priti, kadar je bila kaka gradnja na gradu ali na pristavi in tudi na kakšno drugo nujno delo, po potrebi tudi z orodjem ali vozom.

Špeharji so imeli vaško županstvo, ki je dajalo letno gospodstvu prašičke. Županu je pripadala precejšnja župnica, ki je prinašala kar 5 majhnih vozov sena. Nikjer v poljanskem gospodstvu ni imel župan tolikšne župnice. Ime Župnica se je do danes ohranilo za parcele pod severovzhodnim vznožjem Hribeljskega Rta. Župan je bil važen organ zemljiškega gospoda. Skrbel je, da so podložni kmetje pravočasno oddajali dajatve, jih od njih tudi sam pobiral in jim napovedoval tlako. Županska oblast in tudi župnica ni bila dedna, ampak je stalno prehajala na vsakokratnega župana⁸.

Gozdovi so bili last gospodstva, vendar so smeli v njih sekati gospodstveni podložniki zase drva in stavbni les. Ves lov divjadi je bil pod nadzorstvom lastnika gospodstva. Kmet, ki je ob poljšem lovu lovil polhe v poljšjih jamah, je moral dati od lovišča lastniku gospodstva pet polhov. Ribolov v Kolpi je bil svoboden in so se kmetje lahko ukvarjali z njim, če jim je dopuščal čas, kolikor se jim je zljubilo.

Takrat je bilo v gospodstvih splošno veljavno dedno pravo minorata. Kadar je umrl gospodar kmetije - podložni kmet, ni imel pravice nasledstva njegov najstarejši, temveč najmlajši sin, in če tega ni bilo, najmlajša hči. Če je bil najmlajši sin slaboumen, trajno bolan ali zaradi kake pohabe nesposoben za gospodarja, je imel nasledstveno pravico starejši sin, sicer najmlajša hči. V primeru nepolnoletnosti otrok na kmetiji je moral zem-

ljiški gospod postaviti varuha iz njihovega sorodstva ali prijateljev, ki jim je moral ob njihovi polnoletnosti v redu izročiti gospodarstvo kmetije. Podedovano kmetijo je novi gospodar moral dati oceniti nepristranskim sosedom, da je spoznal, kolikšno odpravnino je dolžan dati svojim bratom in sestram. Če je bil kateri izmed teh nesposoben za delo in svoje preživljanje, mu je moral zagotoviti vso oskrbo do smrti. Ob prevzemu kmetijskega gospodarstva se je moral novi gospodar pobotati z zemljiškim gospodom za primerno darilo glede na velikost in kakovost kmetije. V poljanskem gospostvu je moral plačati zemljiškemu gospodu od cele srednje dobre kmetije dva do tri tolarje, od najboljših pa celo pet do šest tolarjev.

Podložniki so imeli svoja zemljišča v dednem zakupu s prodajno pravico. Prodaja kmetije je bila vezana na pismeno pogodbo in plačilo določene pristojbine zemljiškemu gospodu. Podložnik je mogel prodati svojo kmetijo le kakemu kmetu oz. dednemu podložniku, ki še ni posedoval kmetije, ni je pa smel prodati takemu človeku, ki je ne bi hotel obdelovati sam s svojo družino. Kmetije ni smel deliti in prodajati po posameznih parcelah niti zapustiti v oporoki posameznih parcel ženi ali otrokom za doto. Le v veliki stiski za denar je podložnik lahko zastavil del zemljišča za dve ali največ tri leta, po preteku tega roka pa ga je moral pridružiti nazaj h kmetiji. Določbo, da se kmetije ne smejo razkosavati, je zemljiškemu gospodu narekovala skrb za davščine, da se ne bi zmanjšale.

Čeprav so urbarske določbe prepovedale delitve kmetij, nova krčenja gozdov in s tem v zvezi gradnje novih hiš, se jih niso dolgo držali. Prav tako niso vztrajali pri določbi, da sme dedovati po smrti kmečkega gospodarja njegovo kmetijo samo en dedič. Sčasoma so ob naraščanju števila prebivalcev razdelili cele kmetije na polovične, skrčili v bližini gozdove in zgradili toliko novih hiš, da je do leta 1816 naraslo število kmečkih gospodarstev na 27, od katerih je bilo po prikazu v franciscejskih mapah in protokolih iz leta 1822 na Hribu 7, v Bregu 2, v Selcu 2 in s samih Špeharjih 16. Medtem ko sta leta 1573 gospodarila v Špeharjih le na eni kmetiji dva Lavrencerja, se je do leta 1822 razvilo več rodbinskih zadrug z dvema gospodarjema na kmetiji. Na Hribu so leta 1822 posedovali hiše s staro hišno številko

- h. št. 1. Mihael in Matija Lavrenčič,
- h. št. 2. Janez Žalec,
- h. št. 3. Janez in Andej Mukavec,

- h. št. 4. Janez in Mihael Lavrenčič,
- h. št. 5. Nikolaj in Matija Lavrenčič,
- h. št. 6. Mihael Mukavec,
- h. št. 7. Nikolaj in Mihael Lavrenčič v Špeharjih,
- h. št. 8. Martin Schneller,
- h. št. 9. Mihael Šute,
- h. št. 10. Janez in Matija Špehar,
- h. št. 11. Nikolaj Šute,
- h. št. 12. Matija Kobe (koobe),
- h. št. 13. Mihael Špehar,
- h. št. 14. Štefan Špehar,
- h. št. 15. Janez Špehar,
- h. št. 16. Nikolaj Kapš in Štefan Lavrenčič,
- h. št. 17. Mihael in Matija Špehar,
- h. št. 18. Jurij in Nikolaj Špehar,
- h. št. 19. Jurij Kump in Matija Špehar,
- h. št. 20. Mihael Špehar,
- h. št. 21. Janez Medved,
- h. št. 22. Mihael Rozman, v Bregu 2 hiši,
- h. št. 23. Janez in Mihael Schneller,
- h. št. 24. Mihael Schneller, v Selcu 2 hiši,
- h. št. 25. Nikolaj Schmied,
- h. št. 26. Mihael in Nikolaj Mukavec ter
- h. št. 27. Mihael Medved v Špeharjih.

Posestniki hiš v Bregu so posedovali dve kmetiji, mlin pa so si delili tako, da sta imela Janez in Mihael Schneller v njem tri kamne, Mihael Schneller pa si je v njem lastil stope. Naziv Breg takrat še ni bil zabeležen niti kot krajevno nit kot ledinsko ime, pač pa je zapisano v nemškem protokolu zgradb v oklepaju Selce (Selze) kot krajevno ime in Hrib (Pod Hribb) v mapi kot ledinsko ime. Špeharji, ki so imeli leta 1841 s svojimi tremi zaselki 30 hiš in 1860 31 hiš, so v mapah in protokolih še v drugi polovici 19. stol. zapisovali le kot Nešovac, Neševac, Nasevac, leta 1822 pa kot Neža vas, čeprav je bilo današnje krajevno ime te vasi znano in tudi že v rabi v prvi polovici 18. stoletja⁹. Leta 1822 so imele Daljnje njive enako kot Špeharji brez zaselkov 16 hiš s starimi hišnimi številkami od 28 do vključno 43¹⁰. V nemško pisnem Protokolu delitvenega lista davčne občine Sinji vrh v letu 1860, ki je bil napisan 5. januarja 1861, se naselje Hrib prvič naveda kot krajevno ime.

V dobi francoske okupacije od 1809—1813 so bili Špeharci enako kot Vrhovci in Poljanci zelo ogorčeni na Napoleonove vojake, ki so s silo izterjavali previsoko naložene davke. Po Kroniki vasi Damelj in bližnje okolice, ki jo je napisal mlinar, kmet in sodni tolmač za ruski jezik v Črnomlju Jože Fortun (1891—1973) iz Damlja, so Vrhovci leta 1813, ko je skupina Francozov prenočila na Sinjem vrhu, poklicali Zapujce iz Zapud-

ja. Ti so prišli s puškami, Francoze razorožili, jih pod Daljnimi njivami zvezane vrgli v Kolpo ter enega, ki je preplaval reko, ustrelili, ko so za njim streljali. V spomin na ta dogodek so vsekali v pečino nad Kolpo na Veliki Loki pod Daljnimi njivami letnico 1813. Po še živem ustnem izročilu v Špeharjih so ubili Špeharci ob jugozahodnem delu vasi enega Napoleonovega vojaka ob gradnji ceste skozi vas. Njegovo ime Kokoška so dali parceli, na kateri je padel.

Po odpravi fevdalnega reda septembra leta 1848 kmetje niso dosegli pričakovanega olajšanja iz gospodarskih težav, ker so morali kar 20 let odplačevati z davki odkupnino od fevdalnih obveznosti. Špeharji so se skupaj z vrhovsko in dameljsko katastrsko občino rešili dolgotrajne gospodarskoupadne podrejenosti Poljanam. S formiranjem novih političnih in sodnih okrajev ter občin v kapitalističnem redu so po prenosu uradov iz gradu Krupa v Črnomelj prišli Špeharji s svojimi zaselki v politični in sodni okraj Črnomelj ter občino Sinji vrh, ki je obstajala do združitve z občino Vinico z uredbo o komasaciji ali spojitvi občin z dne 11. septembra 1933. Od ukinitve viniške občine leta 1955 dalje spadajo Špeharji v črnomaljsko občino.

Zaradi oddaljenosti Špeharjev tako od Starega trga ob Kolpi, kjer je bila šola ustanovljena leta 1820, kakor tudi od Vinice, ki je dobila šolo 1822, jih ni vezala šoloobveznost vse do leta 1860, ko so dobili šolo na Sinjem vrhu.¹¹ Za enorazredno šolo so zasilno popravili in uredili bivši, že razpadajoči Auerspergov vinski hram, ki so ga temeljito prenovili v šolsko poslopje šele leta 1889. Do leta 1966 je bila šola samostojna, nato je postala podružnična šola centralne osnovne šole v Vinici, kamor so bili prešolanji višji razredi. Po ukinitvi podružnične osnovne šole na Sinjem vrhu leta 1974 vozi vse šolarje v Vinico šolski avtobus, ki prihaja ponje skozi Sinji vrh v Daljnje njive ob četrto na osem in okrog poldan ter jih pripelje nazaj ob dveh in po peti uri popoldan. Šolarji iz Špeharske doline morajo do Dalnjih njiv in nazaj pešati.

Po letu 1880 se je odtod začelo veliko izseljevanje v Ameriko, ki se je nadaljevalo tudi po prvi svetovni vojni, po kateri se je usmerilo tudi v evropske države, v novejšem času največ v Nemčijo. Po končani šoloobveznosti domala vsi otroci odhajajo v zaposlitev v razna industrijska mesta, od koder več ali manj pogosto obiskujejo starše.

Leta 1928 so v Špeharjih ustanovili podružnico Gasilskega društva na Sinjem vrhu.

Že naslednje leto so se tukajšnji gasilci izkazali pri gašenju velikega požara, ki je zajel vso vas. Leta 1959 so si gasilci zgradili na južnem robu vasi gasilski dom in ob njem betonsko plesišče, ki služi vsakoletni gasilski veselici v drugi polovici avgusta.

V času NOB so se na ozemlju takratne vrhovske občine hitro znašli in organizirali v OF, ki je pripravljala vse potrebno za boj. Že 27. oktobra 1941 je po izdajstvu italijanske patrle dveh agentov javne varnosti, treh vojakov in petih karabinerjev aretirala Franca Špeharja iz Gorice, organizatorja NOB ter Miho Mukavca s Hriba, krajevnega šolskega odbornika, oba zaprla čez noč v klet župnišča na Sinjem vrhu in naslednjega dne ustrelila v Razvajah na ovinku ceste pod vasjo.¹² Na tistem mestu je bila odkrita 28. X. 1952 spominska plošča z napisom: »Na tem mestu sta bila po italijanskem okupatorju usreljena dne 28. X. 1941 Franc Špehar iz Gorice, kmečki voditelj in revolucionar Miha Mukavec s Hriba kot zavedna Slovenca, izdana po domačih izdajalcih. Duh njih je živeč.« Italijani se niso nastanili v samih Špeharjih, temveč so za svoji postojanki raje izbrali špeharska zaselka Hrib in Selce. Na Hribu v hiši Pavla Šnelerja je bila nastanena italijanska posadka financarjev in fašistov od maja 1941 do jeseni istega leta. V Selcu se je italijanska posadka zadrževala okoli pol leta v hiši Tineta Štrausa. Aktivisti s Hriba so v sabotažnih akcijah leta 1942 večkrat prekopali cesto Stari trg—Vinica.¹³ V Špeharjih je bil poveljnik vaše zaščite Ivan Lakner. Prvi trije partizani so prišli v vas zgodaj spomladi 1942. Špeharje so obiskovali tudi hrvaški partizani, ki so zbirali hrano za Severin in jo vozili v Drežnico. V gozdu Lovniku onstran Kolpe je bila hrvaška partizanska bolnišnica, v kateri so se zdravili tudi slovenski partizanski ranjenci. Marija Laknerjeva je iz angleških padal, ki jih je dobivala od dr. Ravnikarja in njegove žene Vere, izdelovala perilo za partizane. Pri mlinu v Bregu pod Špeharji je bil važen prehod čez Kolpo. Ob hajkah so se tu čez Kolpo večkrat zatekli na slovensko stran hrvaški partizani.¹⁴

Med NOB so sestavljali Špeharji s svojimi zaselki lastno volilno enoto. Ob volitvah v KNOO 16. aprila 1944 je bil s tajno volitvijo z listki izvoljen za predsednika KNOO Stan-ko Štefančič in za tajnika Franc Mukavec. Za odposlanca v okrajno NO skupščino je bil od treh kandidatov izvoljen Ivan Švegelj s Selca.¹⁵ Ob kapitulaciji Italije so se tu kmetje po lastni iniciativi zelo junaško izkazali. S svojim neustrašenim nastopom je vaška za-

ščita 20 neoboroženih kmetov, ki jih je vodil Franc Ravnikar iz Daljnjih njiv, dosegla, da jim je italijanska posadka na Sinjem vrhu, ki je štela okrog 180 vojakov, izročila orožje.¹⁶ 5. julija 1959 je krajevna organizacija ZB Sinji vrh odkrila na steni šolskega poslopja spominsko ploščo 32 borcem in žrtvam, padlim v letih 1941—1945 v borbi proti okupatorju in izdajalcem iz naselij bivše vrhovske občine, med katerimi jih je po 6 iz Damlja in Sinjega vrha, 5 iz Kota, 4 iz Drage, 3 iz Daljnjih njiv ter po 2 iz Gorice, Hriba, Selca in Speharjev.

OPOMBE

1. Na vaški tabli, viseči v Bregu ob Kolpi na steni hiše z bivšo hišno številko 24 in sedaj 2, je bil v dobi Avstro-Ogrske napis Zaselje Breg, vas Speharji, občina Vrh, okraj Črnomelj. Povedal Ivan Spehar, Breg 3. — 2. Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, str. 244, 392 in 394 in tam navedena literatura. Knjiga navaja Gradišče na Srednjem vrhu, bolj točna označba pa je Graščina. — 3. Jernej Pečnik, Prazgodovinska najdišča na Kranjskem, IMK XIV, 1904, str. 190. — 4. Poljanski urbar hrani Arhiv SR Slovenije v Ljubljani. — 5. Georg Widmer, Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Gottscheerlandchens. Quellen und Studien zur Kunde des Grenz- und Auslandsdeutschums, Bd. VII, str. 98, 100, 103, 104, 108, 109. — 6. Cerkev na Slovenskem. Ljubljana 1971, str. 94, 96. — 7. Nekdanji Svinji vrh, po nemško Schweinberg, ki so ga domačini nazivali samo Vrh in sebe Vrhovci, kakor se imenujejo tudi sedaj, je vrhovski župnik Alojzij Jerič med svojim službovanjem v tej vasi od 1910—1920 preimenoval z oblastnim dovoljenjem v Sinji vrh. Tu in v Spe-

harjih so v preteklosti zelo redili prašiče, ki so jih za večjo pridobitev masti pasli v gozdovih, za kar so morali plačevati poljanskemu gospodstvu pašnino. Speh imenujejo tu nagnjeno lego, pobočje. Naseljenec na špehu je Spehar. — 8. Josip Gruden, Slovenski župani v preteklosti. V Ljubljani 1916, str. 42. — 9. V atlasu velikega folio formata Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica, Iussu, Sumtisque inclytorum Provinciae statuum geometrice exhibitae per Ioannem Disman Floriantschitsch de Grienfeld, Paroch et Consist: Archid: Officij Sitticiensis et per Abrahamum Kaltschmidt ari incisa Labaci 1744 je na tretji karti zabeležena vas Spechari. Tudi v atlasu Allgemeiner grosser Schramblischer Atlas, Wien 1800 je vas zabeležena z nazivom Spechari. V seznamu Alphabetisches Verzeichniss aller Ortschafts- und Schlösser-Namen des Herzogthums Krain in deutsch und krainischer Sprache, Laibach 1846 je na str. 70 zapisano Neshovas Shpehari in na str. 100 Shpehari. — 10. Pet hiš s številkami 31, 34, 39, 41 in 43 so posedovali Kobeti, tri hiše s številkami 29, 30 in 40 Prebiliči, ter hiše s številkami 28, 37 in 42 Speharji, po eno hišo s h. št. 34 Gerzetič, h. št. 35 Osterman, h. št. 36 Madrunič, hišno številko 38 Lakner ter hišno številko 32 skupaj Matija Medved in Janez Spehar. — 11. Ivan Simonič, 100 let šole na Sinjem vrhu, Dolenjski list 1960, str. 44. — 12. Kronika osnovne šole Sinji vrh. Janko Jarc, Bela krajina v uporu. Kronika 1953, str. 171. Ivo Pirkovič, Zaupni dokumenti... Borec 1956, str. 441. Rudi Vogrič, Boj Belokranjcev. Ljubljana 1973, str. 63, 64. Radko Polič, Belokranjski odred. Ljubljana 1975, str. 58. Janez Vitkovič, Bela krajina skozi viharje k svobodi. V Lj. 1961, str. 60, 173. Dolenjski list 1951, št. 45. — 13. Gradivo za topografijo NOB, 1. sn.: Bela krajina 1958, str. 160. — 14. Gradivo za topografijo NOB, 1. sn.: Bela krajina 1958, str. 158, str. 163, 164. — 15. AIZDG, f. 466/I. — 16. Citirano Gradivo, str. 162, 163.

